

Askers härad.

Askers härad, vilket nord- och östgräns går i Hjälmarén, gränsar i SV och V till Sköllersta härad, i NV till Örebro härad, i SÖ till Södermanland och i S till Östergötland. Socknar: Asker, Lännäs och Stora Mellösa. Den sistnämnda socknen, som omfattar häradets norra del, utgörs av bördigt slättland, medan däremot häradets södra del karakteriseras av bergig skogsmark och myrar.

Inom häradet har fem runristningar påträffats. Alla dessa befinner sig numera inom Stora Mellösa socken, men en av dem, runstenen Nä 11, har på 1800-talet flyttats dit från Askers socken, där stenen ursprungligen stod rest vid Odensbacken, nära gränsen till Stora Mellösa.

11. Tälje bro, Odensbacken, Askers sn. Nu vid Hummelsta, Stora Mellösa sn.

Pl. 4, 5.

Litteratur: L 1034. Ransakningarna 1667–84 (tryckt i Ransakningar efter antikviteter 2, 1969, s. 161); J. Peringskiöld, Monumenta 1, Monumenta 6, bl. 410; O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60) 2, s. 370; J. G. Hallman, Urqwäde til Nerikes Känning (utg. av J. L. Saxon, Örebro 1930); E. Tuneld, Geographie Öfwer Sweriges Rike (5. uppl., 1773), s. 157; P. B. Berndes, Anteckningar till Sagan om Habor och Signild, 1819 (ATA); Askers häradsrätts urtima Tingsprotokoller 1824–1832 (ULA); C. F. Bergstedt, Reseberättelse 1844, s. 7 (ATA); N. G. Djurklou, Diverse annotationer rörande Nerike, 1849 (tryckt i Festskrift till 75-årsminnet av stiftandet av Föreningen för Nerikes folkspråk och fornminnen, 1931, s. 33, 44 f.); J. H. Schröder (resp. P. D. Lagerholm), Om Stora Mellösa och Norrbyås socknar i Nerike (1851), s. 14; Föreningens för Nerikes folkspråk och fornminnen verksamhet under år 1861 (1863), s. 7, Föreningens ... verksamhet under åren 1862 och 1863, s. 21 f. (ATA; tryckt i ATS 1, 1864, s. 214), Föreningens ... verksamhet under år 1864, s. 26 (ATA; tryckt i ATS 2, 1869, s. 20); R. Dybeck, Reseberättelse 1862, s. 24 (ATA), Brev till G. Stephens den 5/6 1869 (KB), Runa, fol. (1873), s. 92; J. Wahlfisk, Beskrifvande förteckning öfver Askers sockens fornlemningar, 1865, s. 7 (ATA); H. Hofberg, Nerikes gamla minnen (1868), s. 89 f., Nerikes Fornlemningar 2, 1869, s. 7 f. (ATA), Nerikes fasta fornlemningar (1871), s. 20; G. Stephens, Brev till Dybeck den 31/5 och 19/6 1869 (ATA); Örebro läns kalender 1880, s. 294; E. Brate, Anteckningar 1901 (ATA); S. Lindqvist, Närkes fasta fornlemningar (i: Närke, läsebok för skola och hem, 1922), s. 96; G. Löw, Stora Mellösa i äldre tider 1 (1922), s. 10; Fornminnesinventering år 1931 (ATA); K. A. Gustawsson, Stora Mellösa sockens förhistoria (i: Meddelanden från Örebro läns museum 11, 1933, s. 16); B. Waldén, Örebro län, en kulturbygd och dess minnesmärken (i: Årsbok för hembygdsvård 1935, s. 7), Askers och Sköllersta tingslag (1949), s. 13, Stora Mellösa (1952), s. 22, 24; S. B. F. Jansson, Runinskrifterna i Närke (i: Från bergslag och bondebygd 1952), s. 49 f.; E. Aremyr, Hummelsta-skatten (i: Läns-Posten 6/4 1961); S. Lindqvist, Fortidens Kumla och omvärlden (i: Kumlabygden 2, 1963), s. 215 f.

Äldre avbildningar: J. G. Hallman, teckning (i Peringskiölds Monumenta 6); Wætter, blyertsteckning 1861 (ATA); Wætter och Djurklou, teckning 1862 (ATA); H. Hofberg, teckning (i Örebro läns museums arkiv), teckning i Nerikes Fornlemningar 2, återgiven i Nerikes gamla minnen; Dybeck, teckning (ATA), återgiven i Runa (fol.), pl. 21; Brate, foto 1901 (ATA); Sam. Lindskog, foto (ATA; återgivet i Från bergslag och bondebygd 1935, pl. 1 och i Waldén a. a. 1935 och 1952); G. A. Hellman, foto 1931 (ATA); E. Liljeroth, foto i Närke (Allhem, 1960), s. 25.

Runstenen, som ursprungligen stod vid den gamla tings- och kultplatsen Odensbacken, står nu rest i en stengårdsgård vid Hummelsta, 30 m V om stora landsvägen Örebro–Stora Mellösa–Odensbacken, 50 m NV om skälet mellan denna väg och vägen till Segersjö, 2 m S om infartsvägen till Hummelsta²¹⁰ Här gick tidigare stora landsvägen. Platsen är utmärkt på Geologiska kartbladet »Segersjö» och på Ekonomiska kartbladet 10 F 2 g »Hummelsta» (1957).

I *Ransakningarna* finns följande uppgift om Nä 11, lämnad år 1667 av kyrkoherden i Asker, Ericus Ramstadius: »Runnesten ligger om kull söder om tällie broon.» På samma sätt anges stenens plats i en

Fig. 27. Gravfältet vid Odensbacken. Foto K. Borg 1973.

fornminnesförteckning i Peringskiölds *Monumenta* 1: »Asker Sn. Söder om Tällje bro.» Teckningen i *Monumenta* 6 bär följande påskrift: »Telgbro stenen wid Odens backa i Askers sochn.»¹ — Celsius: »Asker Sn Telgbro» (L 1034: »Askers socken. Telge bro, vid Odens backe.»). Tuneld har i femte upplagan av sin *Geographie* (1773) infört en kort uppgift om Nä 11: »Odensbacke wid Telge-bron, är märkvärdig, för sin Ättehög och Runesten.»

I P. B. Berndes »Anteckningar till Sagan om Habor och Signild», gjorda år 1819, finns följande utförliga skildring av runstenens ursprungliga plats: Där »stora stråkvägen tages af till Stora Mällösa, ligger straxt till vänster en Backekulle på Talby utmark, kallad Odensbacken, vid hvilken sydvestra sida, i kanten af kärrmarken är en Springkälla, som äfven benämnes Odens källa, till hvars hälsokraft Folket har mycket förtroende. Fordom skall denna Backekulle varit ymnigt beväxt med Ekar, men nu äro blott några få sådane på Östra sidan öfrige ... På östra sidan om nyssnämnde Backe ligger, till höger om vägen, en medelmåttig och något kullrig Runsten, ibland flere hopvräkte större stenar. Denne tillika med dem, synes hafva blifvit undanröjd, då väg darsammastädes först anlades.» Berndes tillfogar, att »Runan på stenen synes nog otydlig».²

Med anledning av en rättslig tvist mellan jordägarna i Talby och byamännen i Hummelsta hölls häradssyn den 28/6 1824. I Askers häradsrätts tingsprotokoll finner man några uppgifter om runstenen och dess plats: »Odensbacken befanns upfyld af en mängd forntidens minnes-märken. På backens Östra sida ej långt från det ställe, hwarest afrätts platsen nu är belägen, syntes i twenne runda kretsar upresta en mängd stora stenar i allmänhet vid pass en och en fjerdedels aln ofwan jord, såsom vid forntidens Domare-säten,

¹ Också J. G. Hallmans »Urqwäde til Nerikes känni» (utg. av J. L. Saxon 1930) kan i detta sammanhang citeras. I urkvädet finns nämligen en rad som åsyftar Nä 11:

»Odens backe äfven man i det härad finer,
Gamla Thores å och älf ned om backen riner,
Runasten och ättekull der oss skoda lemnas
Samt en mycket gamal ek, som än tingsek nämnes.»

Hallman anmärker om den i dikten nämnda runstenen, att den »står vid Odens backe och Telgebron i Askers sokn».

² I fortsättningen skriver Berndes, »att utom denna, vetterligen i trackten af dessa Häradar icke finnas flere än följande 2^{ne} Runstenar, nemligen en uprättstående, stor och mycket hög sten, vid landsvägen emellan Svennevad och Emma. En tredje, någorlunda stor, ligger i den så kallade Rödhammars äfven kallad Thorshammarsbacken i Stora Mällösa Socken, hvilken backe utgör en del af Rödhammars Bys utmark. För icke många år sedan stod ännu denna sten.» Utan tvivel åsyftar Berndes med dessa »Runstenar» två bautastenar. På Thorshammarsbacken finns fortfarande två treuddar; tidigare har där, enligt denna uppgift, alltså även stått en bautasten. Den förstnämnda, »uprättstående» stenen är den s. k. Glottrastenen i Svennevads sn.

Grafställen och andra offentliga platser varit wanligt; Och ett stycke längre i norr eller närmare Telge-bron, strax inwid östra sidan af gärdesgården visades inom Thalby äng en kullfallen Bautasten med synbar Runeskrift, hwilken tycktes beteckna namnet 'Gejrunder'; men hvars öfriga innehåll ej befanns tydligt ...»

Då C. F. Bergstedt reste i Närke år 1844 hade runstenen flyttats från sin ursprungliga plats vid Täljebro, vilket framgår av följande uppgift i hans reseberättelse: »Hummelsta by vid södra sockengränsen, icke långt ifrån Telgeån har att uppvisa två runstenar,¹ hvaraf den ena lärar blifvit uptagen vid norra ändan af Odens backe; dess inskrift skall vid svag rimfrost vara tämligen läslig» ...

Nils Gabriel Djurklou, som besökte Hummelsta sommaren 1849, skriver i sina »Annotationer rörande Nerike»: »Wid Hummelstads by just vid inkörsporten till en af gårdarne stå på hvardera sidan om porten 1. större sten. Den ena af dessa är en Runsten; som för några år sedan af den derstädes boende nämndemannen Pehr Anderson hitflyttades från den på andra sidan åen nedanför Odensbacken belägna Talbo-ängen. Runskriften är ej svårläst och är det troligt att denna sten är en af de yngste runstenarne.» Djurklou tillägger: »En gammal Gumma enka efter förbemälte nämndeman var mig vid mitt besök mycket behjelpig; ehuru hon fruktade att det vore illa gjort att hafva flyttadt den från dess fordna plats, och trodde i början att jag vore utskickad för att taga reda på gerningsmannen. Hon lugnade sig dock sedan jag försäkrat henne att det ingalunda vore farligt; men bad henne blott tillse att ingen skada tillfogades den.»²

Upplysningar om runstensens förflyttning lämnas senare på flera ställen. I »Föreningens för Nerikes

¹ Bergstedts uppgift, att det skulle finnas *två* runstenar vid Hummelsta, beror av allt att döma på en missuppfattning. Den »andra» runstenen skulle ha »högst otydliga figurer på den smalare sidan»; den skulle vara »uptagen ur en åker norr om byn, hvarest ännu fins lemningar af ett betydligt stenkummel, nu användt till grund för en väderqvarn.»

Denna av Bergstedt nämnda »runsten» är eljest helt okänd. Säkerligen är det fråga om en bautasten; de »högst otydliga figurerna» på smalsidan tode ha varit naturliga ojämnheter i stenytan. Bergstedt torde ha åsyftat den resta sten som också Djurklou nämner (se nedan).

² Också fortsättningen av Djurklous skildring av sitt besök vid Hummelsta kan förtjäna att citeras: »Under det jag var sysselsatt att afteckna runstenen hade en mängd af nyfikne åskådare samlat sig ikring, mycket undrande hvad der mände vara skrifvet. De fleste trodde att det var Odens grafsten, och sade en gammal gumma vore ej svårt att veta skriftens innehåll, ty hennes mor hade sagt henne det. Då jag frågade henne derom svarade hon. Jo på den ena sidan står det

Om du vänder mig ikring
Får du se underlig ting

när en då gjorde det; så feck en se att det stod något te läsa på den si'a og — och det va

Lägg mig der jag låg
annars får du skam för det du såg

och war det bäst att också göra det, för det [är] allri nå godt med te förstöra tocket der. — När jag hade slutat mitt arbete tackade jag det tjenstvilliga folket och redogjorde för skriftens innehåll. Gummorna ville bjuda på välfägnad men som jag ej hade tid dertill betackade jag mig och sade att jag ämnade att besöka Odensbacken. Ja så svarade min beskedliga nämndemansmor. Herrn ska fäll se på de 12 nämndemäns stenar kan jag tro. Jag svarade jakande och begaf mig på väg till Asker.» — Den ovan citerade ramsan om Nä 11 har tydligen haft motsvarigheter på andra håll, vilket framgår av följande anteckning av Johannes Bureus: »På en Runasteen i Göthaland liggiandes öfver en bekk står så skrivith på övre sidhonne (Olof Hård sadhen vara i Småland)

hoo migh vil vända om kring
han skal få see et borghat tingh

på nidhre sidhan

Vändt migh som iagh förra lågh
marghan har iagh dårath så

thenna stenen (sadhe her Christiern Klaesen [Horn]) las her Hoghenskild [Bielke] och lat så medh stort omak vända honom om, och när han sågh then nidhre skriften vende han honom åter i sit förra skik igen.» (Se *Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmälen ock svenskt folklif*, h. 24, 1886. A, 1886, s. 238.)

Djurklous beskrivning av den plats, där Nä 11 ursprungligen restes, lyder: »Odensbacken å Hummelstads ägor men i Askers socken, som troligen har varit någon gammal valplats att dömma af de många ättehögar och stensättningar som der finnas. De ofvannämde 12 nämndemäns stenar äro de enda som ännu qwarstå orubbade; öfriga stensättningar äfven som ättebackarne hafva blifvit dels förstörda, dels helt och hållet borttagna till byggandet af bron öfver Telgeån.»

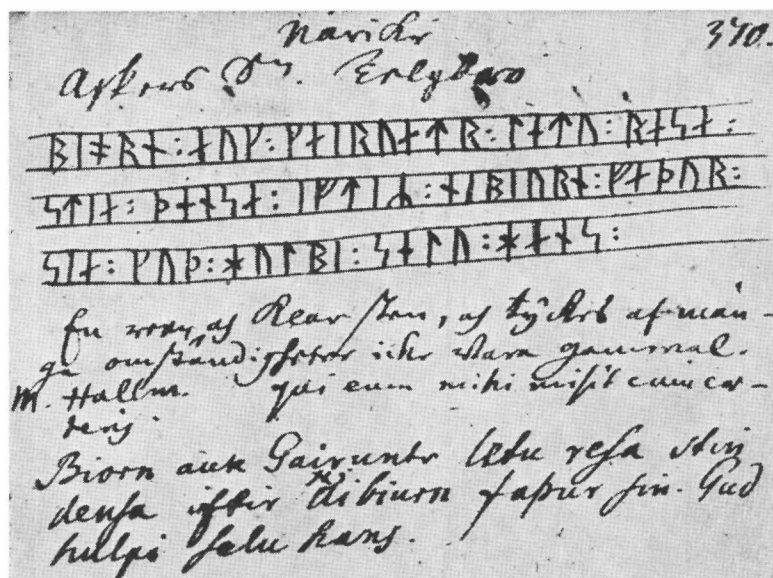

Fig. 28 (till vänster). Nä 11. Askers sn, Tälje bro, Odensbacken. Efter teckning av J. G. Hallman.

Fig. 29. Nä 11. Askers sn, Tälje bro, Odensbacken. Efter O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60).

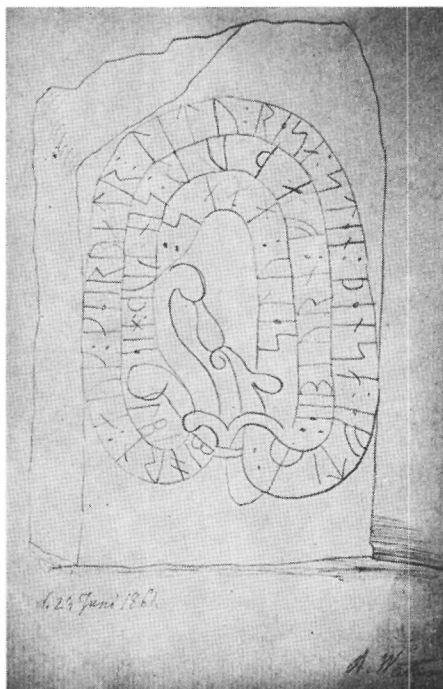

Fig. 30. Nä 11. Askers sn, Tälje bro, Odensbacken. Efter teckning av A. Wæter 1861.

folkspråk och fornminnen verksamhet under åren 1862 och 1863» heter det: »Fordom har den ... stått på andra sidan om Telgebron uti Talby äng, der den omkullfallen och förgäten för omkring 40 år sedan återfanns af nämndemannen Pehr Andersson i Hummelsta, som då flyttade honom derifrån och ställde honom vid inkörsporten till sin gård i nämnda by, der han ännu qvarstår och utgör byamännens stolthet, sedan de erhållit afskrift och förklaring af stenens ingalunda svårlästa inskrift, hvilken de gerna förklara för en och hvar, som der far förbi och efterfrågar stenen.»

Några år senare ersattes gårdsgården vid Hummelsta med en stenmur, i vilken runstenen insattes. Herman Hofberg skrev i sin reseberättelse för år 1869: »Nu varande egaren till gården Anders Andersson

har af välbetänkt omtänka för stenens bestånd dragit en nyanlagd stenmur så, att stenen i den står stadigt innefattad, och genast faller i ögonen på den, som färdas vägen fram.» På denna plats har runstenen stått sedan dess.

Blågrå granit. Höjd 1,25 m, bredd (mitt på stenen) 0,67 m. Runorna är genomgående ovanligt djupa och tydliga med skarpt markerade kanter. Den minsta runan är 6 cm, de största 10 cm. Ramlinjerna är ofta grunda, flerstädes liksom endast skisserade. Detta beror på att ristaren har varit rädd för att ytan skulle spjälkas, om ramlinjen hade huggits ned till samma djup som de tättstående runorna. Det bör anmärkas, att ögat i ormhuvudet är något osäkert.

Inskrift:

: biorn : auk : keiruatr : letu : resa : sten : þensa : eftir :

5 10 15 20 25 30 35

: eibiurn : faþur : sin : kuþ : hialbi selu : hans :

40 45 50 55 60 65 70

Biorn ok Gæirhvatr letu ræisa stæin þensa æftir Æibiorn, faður sinn. Guð hialpi selu hans.

»Björn och Gervat läto resa denna sten efter Ejbjörn, sin fader. Gud hjälpe hans själ.»

Till läsningen: Inskriften börjar nedtill till vänster med ett skiljetecken. Detta består i denna inskrift genomgående av två punkter. 3 **o** har dubbelsidiga, snett ned åt höger riktade bistavar. 5 **n** står i en djup urgröpfung i ristningsytan. Övre delen av huvudstaven har gått förlorad i ett kantbortfall, som också har tagit bort ramlinjen på detta ställe. 9 **k** är ej stunget. 10 **e** är, i likhet med ristningens övriga **e**-runor (18, 22, 27, 30, 34, 39, 64), stunget med en djup och skarpt markerad punkt. 13 **u** har förlorat ett kort stycke av huvudstaven nedtill. I 33 **a** är huvudstaven genom flagring mycket grund nedanför bistaven; där skönjes den endast som en svag skuggning i ytan. I 35 **f** är undre bistaven något skadad genom en ytspricka. Skiljetecken finns både efter 38 **r**, där inskriften i ytterslingan slutar, och framför 39 **e**. 40 **i** är ej stunget. 48 **p** har förlorat ett kort stycke av bistavens översta del genom flagring. 52 **i** har nedtill skadats genom en djup flagring. I 54 **k** finns mellan huvudstav och bistav en kraftig, ojämn fördjupning, som säkert är naturlig. 57 **h** är på mitten grunt. Till vänster om huvudstavens topp i 60 **l** går ett grunt stycke av ramlinjen, som kommer runan att likna en **t**-runa. 62 **i** är inträngt mellan 61 **b** och ytterslingans övre linje. Efter 62 **i** finns ej skiljetecken, ej heller framför 63 **s**.

Hallman: **biorn : auk : kairuatr : letu : rasa : stin : þensa : iftir nibiurn : faþur : sia : kuþ : hulb salu : hans :**. Celsius återger Hallmans läsning och tillfogar: »En reen och Klar sten, och tyckes af många omständigheter icke wara gammal. M. Hallm. qui eum mihi misit cum ceteris.» — Djurklou (1849): »Runskriften är ej svårläst och är det troligt att denna sten är en af de yngste runstenarne ... Hummelstads stenen har af många blifvit ansedd för ganska svårläst och är det ock, såvida den ej ses då solen skiner på ristningen och sedan man förut med vatten sorgfälligt aftvättadt all smuts.» Inskriften återger Djurklou på följande sätt: »Biarn·auk·Geirustr·litu·resa sten·þinsa·iftir·Eiriurs faþur·sin : kuþ hia...selu hans.» — P. D. Lagerholm (1851): »Inskriften ... är ganska tydlig och stenen den bäst bibehållna af alla runstenar i Nerike. Ristningen omtalar, att: Biarn : auk : Geirustr : litu : resa : sten : þinsa : iftir : Eiriurs : faþur : sin : Kuþ : hialbi : selu : hans.» — Hofberg (1869): 34 **i**; sk saknas efter 38 **r**; sk efter 62 **i**. — Dybecks läsning överensstämmer med min. — Brate (1901): »Ristningen är synnerligen tydlig, hvarför den uppmålning med oljefärg, som gårdens åbor företagit sig lyckats ganska bra. Åtskilliga ornament äro dock felaktigt uppmålade.» Brate anmärker, att sk efter 38 **r** »har en sned ställning». 62 **i** har ej iakttagits; Brate skriver: »Det står på stenen **hialb** och icke **hialbi** som både Hofberg och Dybeck hafva; något **i** kan alls icke rymmas efter **b**.» I övrigt överensstämmer Brates läsning med min.

Nå 11 är rest av två bröder, *Biorn* och *Gæirhvatr*, till minne av deras fader *Æibiorn*. Alla tre namnen är kända från runstenar. *Biorn* är ett av vikingatidens vanligaste namn, medan den andre broderns och faderns namn tydligen har varit ganska sällsynta. *Gæirhvatr* förekommer eljest endast i två sörmländska

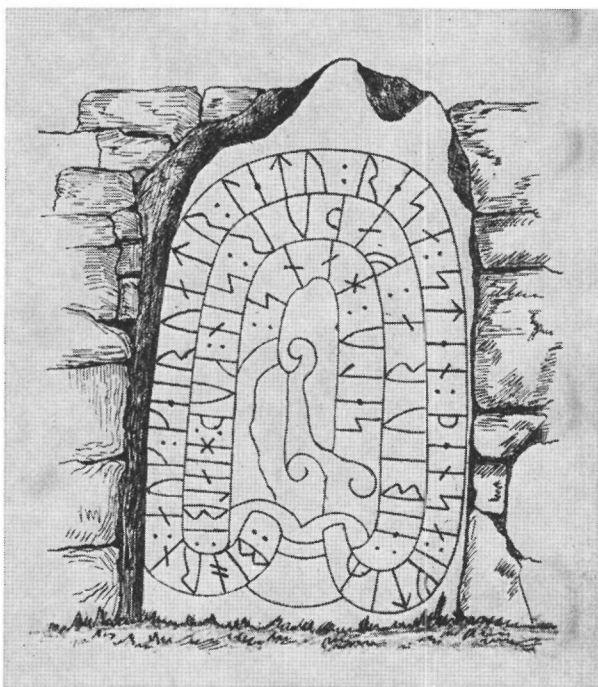

Fig. 31. Nä 11. Askers sn, Tälje bro, Odensbacken. Efter teckning av H. Hofberg i Nerikes Fornlemningar 1868.

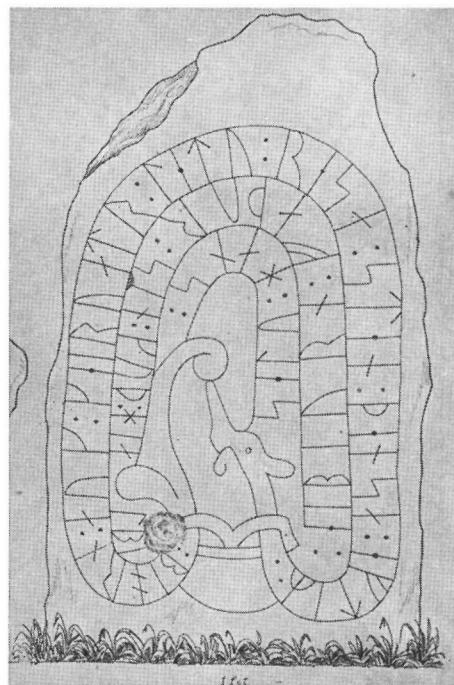

Fig. 32. Nä 11. Askers sn, Tälje bro, Odensbacken. Efter R. Dybeck, Runa (fol.).

inskrifter (Sö 320: **kairuatr** och Sö 156: **kairua-...**) samt i följande gotländska: G 101 (?), 113, 114, S 51 Hejnum, S 63 Gothem och troligen på en nyfunnen, runristad bildsten i Sproge k:a (se S. B. F. Jansson, Fyndrapport 1965, ATA). Under medeltiden förefaller namnet, om man bortser från Gotland, att huvudsakligen ha varit i bruk i Södermanland och Närke.¹ Efterleden i namnet innehåller otvivelaktigt adjektivet *-hvatr* 'rask'.

Mansnamnet *Æibiorn* är belagt i ytterligare fem runinskrifter: U 176 **æbiarn**, U 751 **aib-rn**; Sö 255 **aibiarn**; L 1050 Lund, Valbo sn, Gästrikland: **ibiurn**; S 84 Hogrän 1, Gotland: **aibiern**.

Runinskriftens inledande parti är placerat i en längs stenens kanter löpande ormslinga, som nedtill sammanhålls av ett koppel.² Ormhuvudet och stjärtpartiet är klumpigt tecknade, medan däremot runorna är ganska vackert formade. Inskriften, som ej börjar vid ormhuvudet utan vid stjärten, fortsätter innanför ormslingan i två bågböjda runband.

Inskriften är osignerad, och det är icke möjligt att hänföra ristningen till någon känd runmästare.

¹ I Nerikes fornminnesförenings verksamhetsberättelse för år 1864 (i: *ATS* 2, s. 1 f.) påpekas, att »bland dem, som i sina testamenten ihogkommit Riseberga kloster», förekommer »år 1375 en Gervater i Baldastom (Baldastaðir, nu Ballersta i Kumla socken), således samma namn, som burits af **keiruatr**, »den ena af de bröder, som till deras faders minne ristat runorna å den numera till Hummelsta by förflyttade Telgebro-stenen» (a. a. s. 19 f.). — Djurklou (1849) och Lagerholm (1851) läser namnet **keiruatr** som »Geirustr» (se ovan s. 38); faderns namn, **eibiurn**, läser de som »Eiriurs». Dessa felaktiga läsningar föranleder följande kommentar av Djurklou (a. a. s. 45): »Hvad Geirustr och Eiriurs kunna betyda är svårt att afgöra; att det varit nomina propria är gifvet, men förekomma ej på några andra runstenar.»

² Djurklou har tydligen icke kunnat reda ornamentiken. Han skriver (a. a. s. 45): »Inom en rad af 3:ne slingor sitter några figurer hvars betydelse är svårt att reda.»